INTERNATIONAL JOURNAL OF SCIENTIFIC RESEARCHERS
ISSN: 3030-332X Impact factor: 9,493 Volume 17, issue 1, Aprel 2026
https://wordlyknowledge.uz/index.php/IJSR worldly knowledge
Index: google scholar, research gate, research bib, zenodo, open aire.
https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as_sdt=0%2C5&q=wosjournals.com&btnG
https://www.researchgate.net/profile/Worldly-Knowledge
https://journalseeker.researchbib.com/view/issn/3030-332X

MILLIY XISOBLAR TIZIMIDA YALPI ICHKI MAXSULOT KO'RSATKICHINI HISOBLASH SHARTLARI VA USULLARI

Iskandarov Bekzod Abdijalilovich
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
Iqtisodiyot nazariyasi kafedrasi katta o'qituvchisi
Boboxonov Mirvalixon Mirzohidxon o'g'li
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqolada milliy hisoblar tizimi doirasida yalpi ichki mahsulotni aniqlashning nazariy asoslari va amaliy hisoblash usullari tizimli ravishda tahlil qilinadi. Xususan, ishlab chiqarish, daromad va yakuniy foydalanish usullarining mazmuni, ularning o'zaro bog'liqligi hamda statistik ma'lumotlar asosida qo'llanish xususiyatlari ochib beriladi. Tadqiqot davomida YAIMni hisoblashda uchraydigan muammolar — yashirin iqtisodiyot ulushini baholash, narxlar o'zgarishini inobatga olish, hamda ma'lumotlar aniqligi bilan bog'liq cheklovlar alohida ko'rib chiqiladi. Shuningdek, zamonaviy iqtisodiy jarayonlar sharoitida YAIM ko'rsatkichining iqtisodiy rivojlanishni baholashdagi o'rni va chegaralari tanqidiy yondashuv asosida tahlil etiladi. Natijada, milliy hisoblar tizimini takomillashtirish hamda YAIM hisoblash aniqligini oshirish bo'yicha ilmiy-amaliy xulosalar shakllantiriladi.

Kalit so'zlar: yalpi ichki mahsulot, milliy hisoblar tizimi, ishlab chiqarish usuli, daromad usuli, yakuniy foydalanish usuli, iqtisodiy ko'rsatkichlar, makroiqtisodiy tahlil, statistik baholash, yashirin iqtisodiyot, narx indekslari

Kirish. Zamonaviy iqtisodiyotda milliy hisoblar tizimi mamlakat iqtisodiy faoliyatini kompleks baholash va tahlil qilishning asosiy vositalaridan biri hisoblanadi. Ushbu tizim doirasida yalpi ichki mahsulot (YAIM) eng muhim umumlashtiruvchi ko'rsatkich sifatida qaralib, u iqtisodiy o'sish sur'atlari, ishlab chiqarish hajmi hamda milliy daromad dinamikasini aniqlash imkonini beradi. Shu sababli YAIMni aniq va ishonchli hisoblash nafaqat nazariy jihatdan, balki amaliy iqtisodiy siyosatni shakllantirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda global iqtisodiy jarayonlarning murakkablashuvi, raqamli iqtisodiyotning kengayishi hamda xizmatlar sektorining ulushi ortib borishi YAIMni hisoblash usullariga nisbatan yangi talablarni yuzaga keltirmoqda. An'anaviy yondashuvlar ayrim hollarda iqtisodiy faoliyatning barcha jihatlarini to'liq aks ettira olmayapti. Xususan, yashirin iqtisodiyot hajmini aniqlash, norasmiy sektor faoliyatini baholash hamda narxlar o'zgarishining ta'sirini hisobga olish masalalari dolzarb muammolardan biri bo'lib qolmoqda.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi milliy hisoblar tizimida YAIM ko'rsatkichini hisoblashning mavjud usullarini tahlil qilish, ularning o'ziga xos jihatlari va cheklovlarini aniqlash hamda amaliy qo'llanish samaradorligini baholashdan iborat. Tadqiqot davomida ishlab chiqarish, daromad va yakuniy foydalanish usullari o'zaro solishtirilib, ularning afzallik va kamchiliklari ilmiy asosda yoritiladi. Shuningdek, YAIM hisoblash jarayonini takomillashtirishga qaratilgan ilmiy xulosalar va takliflar ishlab chiqiladi.

Asosiy qism. Milliy hisoblar tizimi (MHT) iqtisodiyotni yagona statistik asosda ifodalash va makroiqtisodiy ko‘rsatkichlarni tizimli shaklda baholashga xizmat qiluvchi kompleks metodologik yondashuv hisoblanadi. Ushbu tizimda yalpi ichki mahsulot (YAIM) markaziy indikator sifatida mamlakat hududida ma’lum davr mobaynida yaratilgan yakuniy tovar va xizmatlar qiymatini ifodalaydi. YAIMni hisoblashning asosiy maqsadi iqtisodiy faoliyat hajmini o‘lchash, iqtisodiy o‘sishni baholash hamda davlat iqtisodiy siyosatini shakllantirish uchun ishonchli statistik asos yaratishdan iboratdir.

YAIMni hisoblashda uchta asosiy yondashuv qo‘llaniladi: ishlab chiqarish usuli, daromad usuli va yakuniy foydalanish usuli. Ushbu usullar bir-birini to‘ldiruvchi xarakterga ega bo‘lib, nazariy jihatdan ular bir xil natijani berishi lozim. Biroq amaliyotda statistik ma’lumotlarning to‘liq emasligi, hisoblashdagi xatoliklar hamda norasmiy iqtisodiyot mavjudligi tufayli kichik tafovutlar yuzaga kelishi mumkin.

Ishlab chiqarish usuli YAIMni iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida yaratilgan qo‘shilgan qiymatlar yig‘indisi sifatida aniqlaydi. Bu yondashuvda har bir tarmoqning yalpi ishlab chiqarish hajmidan oraliq iste’mol chegirib tashlanadi va natijada sof qo‘shilgan qiymat olinadi. Ushbu usul iqtisodiyot tuzilmasini tahlil qilishda muhim ahamiyatga ega bo‘lib, qaysi soha iqtisodiy o‘sishga ko‘proq hissa qo‘shayotganini aniqlash imkonini beradi. Shu bilan birga, ma’lumotlarning batafsilligi va statistik kuzatuvlarning aniqligi bu usulning natijadorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Daromad usuli YAIMni ishlab chiqarish jarayonida yaratilgan daromadlar yig‘indisi sifatida qaraydi. Bu yondashuvga ko‘ra, ish haqi, foyda, foizlar va renta kabi daromad turlari jamlanadi. Daromad usuli iqtisodiyotda yaratilgan qiymatning qanday taqsimlanishini ko‘rsatishi bilan ajralib turadi. Bu usul orqali mehnat resurslari va kapital o‘rtasidagi daromad taqsimotini tahlil qilish mumkin. Biroq norasmiy daromadlar va yashirin iqtisodiyotdan tushadigan mablag‘larni to‘liq qamrab olish qiyinligi ushbu usulning asosiy cheklovlaridan biridir.

Yakuniy foydalanish usuli esa YAIMni iste’mol, investitsiya, davlat xarajatlari va sof eksport yig‘indisi sifatida hisoblaydi. Bu yondashuv iqtisodiyotda yaratilgan mahsulot va xizmatlarning qanday maqsadlarda foydalanilishini ko‘rsatadi. Ayniqsa, ichki talab va tashqi savdo balansini tahlil qilishda ushbu usul muhim rol o‘ynaydi. Ushbu yondashuv iqtisodiy siyosatni shakllantirishda, xususan, fiskal va tashqi savdo strategiyalarini ishlab chiqishda keng qo‘llaniladi.

YAIMni hisoblash jarayonida bir qator muammolar mavjud. Ulardan eng muhimlaridan biri yashirin iqtisodiyotning mavjudligidir. Rasmiy statistikaga kirmaydigan iqtisodiy faoliyat YAIM hajmini noto‘g‘ri baholashga olib kelishi mumkin. Bundan tashqari, narxlar darajasining o‘zgarishi ham real va nominal YAIM o‘rtasida farq yuzaga kelishiga sabab bo‘ladi. Shu bois inflyatsiya darajasini hisobga olish va deflyatorlardan foydalanish muhim hisoblanadi.

Shuningdek, statistik ma’lumotlarning to‘liq va aniq bo‘lmasligi ham hisoblash natijalariga ta’sir ko‘rsatadi. Ayniqsa, kichik biznes va norasmiy sektor faoliyati to‘liq qamrab olinmagan hollarda YAIM hajmi past baholanishi mumkin. Bu esa iqtisodiy siyosatni ishlab chiqishda noto‘g‘ri qarorlar qabul qilinishiga olib keladi.

Zamonaviy iqtisodiy sharoitda YAIM ko‘rsatkichining ahamiyati bilan birga uning cheklovlari ham tobora ko‘proq muhokama qilinmoqda. YAIM iqtisodiy o‘sishni o‘lchashda asosiy indikator bo‘lsa-da, u aholi farovonligi, ekologik barqarorlik va daromad tengsizligi kabi jihatlarni to‘liq aks ettira olmaydi. Shu sababli xalqaro amaliyotda YAIM bilan bir qatorda boshqa qo‘shimcha ko‘rsatkichlardan ham foydalanish tendensiyasi kuchaymoqda.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, milliy hisoblar tizimida yalpi ichki mahsulotni hisoblash mamlakat iqtisodiy holatini baholashda eng muhim makroiqtisodiy instrumentlardan biri hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, ishlab chiqarish, daromad va yakuniy foydalanish usullari bir-birini to‘ldiruvchi yondashuvlar bo‘lib, ular orqali iqtisodiyotning turli qirralarini kompleks tahlil qilish mumkin. Biroq amaliyotda statistik ma’lumotlarning to‘liq emasligi, norasmiy iqtisodiyotning mavjudligi va narxlar o‘zgarishining ta’siri YAIMni aniq hisoblashga ma’lum darajada xalaqit beradi. Shu sababli YAIM ko‘rsatkichini faqat umumiy iqtisodiy o‘sish indikator sifatida emas, balki chuqur tahlil talab qiluvchi murakkab iqtisodiy o‘lchov sifatida ko‘rib chiqish lozim. Taklif sifatida birinchi navbatda statistik ma’lumotlar bazasini takomillashtirish va real vaqt rejimida ma’lumot yig‘ish tizimlarini rivojlantirish zarur, chunki sifatli va to‘liq ma’lumot YAIM hisobining aniqligini bevosita belgilaydi. Ikkinchidan, norasmiy iqtisodiyot hajmini baholash uchun zamonaviy iqtisodiy-matematik modellar va bilvosita indikatorlardan keng foydalanish lozim, bu iqtisodiy faoliyatning yashirin qismini qamrab olish imkonini kengaytiradi. Uchinchidan, inflyatsiya ta’sirini aniqroq hisobga olish uchun deflyator tizimini doimiy ravishda yangilab borish va narx indekslarini hududlar kesimida chuqur tahlil qilish maqsadga muvofiqdir. To‘rtinchidan, YAIM bilan bir qatorda inson kapitali, daromad tengsizligi va ekologik barqarorlikni aks ettiruvchi qo‘shimcha ko‘rsatkichlarni iqtisodiy tahlilga integratsiya qilish zarur, chunki bu iqtisodiy rivojlanishni yanada real tasvirlash imkonini beradi. Beshinchidan, milliy hisoblar tizimida raqamli texnologiyalar va avtomatlashtirilgan ma’lumotlar tahlili usullarini joriy etish statistik xatoliklarni kamaytiradi va hisoblash jarayonini tezlashtiradi. Umuman olganda, YAIMni hisoblash tizimini takomillashtirish iqtisodiy siyosatning sifatini oshirishga, resurslardan samarali foydalanishga va barqaror iqtisodiy o‘sishni ta’minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ishmuhamedov, A. E., & Xolmominov, Sh. R. (2005). O‘zbekiston milliy iqtisodiyoti. Toshkent: O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi nashriyoti.
2. To‘xliyev, N., Xolmatov, N., Ermamatov, Sh., & Haqberdiyev, Q. (2018). O‘zbekiston iqtisodiyoti. Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim tizimi nashriyoti.
3. Hasanov, J. (2021). Makroiqtisodiyot (darslik va o‘quv qo‘llanma). Toshkent: Oliy ta’lim muassasalari uchun o‘quv adabiyoti.
4. Muslimova, F. (2024). O‘zbekiston Respublikasining makroiqtisodiy ko‘rsatkichlarini ARIMA modeli yordamida bashorat qilish. Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil, 2(7), 362–368.
5. Mamedov, X., Muminov, N., Umarov, A., & Ismailov, A. (2022). Iqtisodiyot nazariyasi (II tom). Toshkent: Bookmany print.